

PÁRTVEZÉR, MINISZTERELNÖK, VÉRTANÚ

Tudományos emlékülés
a 200 éve született Batthyány Lajos miniszterelnök
tiszteletére

GRÓF BATTYÁNY LAJOS MINISZTERELNÖK FELSÉGÁRULÁSI PERE A MAGYAR ÉS AZ OSZTRÁK JOGSZABÁLYOK TÜKRÉBEN

A hűtlenségi főbenjáró perek anyagi és eljárásjogi szabályai,
főbb jellemzői a 18–19. századi magyar törvények szerint

Ha a 18–19. századi felségárulási pereket modellezni, illetve az azok hátterét képező jogszabályokat sorba rendezni kívánjuk, előjáróban le kell szögeznünk: az eljárás a mai tudásunk szerint jól leírható, az ide vonatkozó jogszabályok számba vehetőek, követelményrendszerük felsorolható. Amennyiben a számvetés mellett döntünk, mégsem teszünk mást, mint pusztán elméleti kategóriákban gondolkodunk, hiszen a gyakorlatban ritkán, akkor is csak részben, a jelentős politikai perekben pedig maradéktalanul nem, sőt legtöbbször még nagy vonalakban sem érvényesülő normarendszert veszünk nagyító alá.

Mi az a minta, milyen lett volna az az eljárás, amely alapján 1849-ben jogszerűen, a magyar jogszabályi keretek között megtörténhetett volna a felelősség megállapítása a politikai perekben? Vajon a normarendszer számbavétele és a konkrét perccselekmények összevetése adhat-e megfelelő alapot ahhoz, hogy alakszerűség és szabályosság, törvényesség és törvénytelenység ügyében határozottan állást tudjunk foglalni?

A hűtlenség (*nota infidelitatis*) bűncselekményi leírásának törvényi példái közül azokkal érdemes érdemben foglalkoznunk, amelyek saját korukat túlélve, folyamatos alkalmazásukkal, korszakokon átnyúlóan határozták meg a deliktum büntetőjogi definícióját egészen a 19. századig.

A tényállások közül kiemelkednek, és sok-sok évszázadon keresztül¹ maradandó erővel maradtak fenn Szent István dekrétumai a király életére törőkről, az országárulókról, a pártütőkről és összeesküvőkről; ezek a korabeli felfogásnak megfelelően nagyon röviden írják le az elköveté-

si magatartásokat, néhol pedig egyszerűen csak néven nevezik, behatárolják az elkövetőket és azok büntetését.²

A Hármaskönyv a hűtlenség eseteit már 18 pontban sorolja fel, rögzítve ezzel a korábbi törvényalkotásnak azt az irányát, amely a hűtlenséget keretként, csupán a büntetés egységessége okán összefűzött magatartások laza halmazaként tárgyalja. A Tripartitum fellazítja az uralgató és az állam megtámadásához kötődő fogalmat, hiszen a számbavett tizennyolc esetből legfeljebb ha négy-öt paragrafus sorolható a hagyományos politikai deliktum kategóriájába.

Első, és számunkra a legfontosabb eset a felségsértés bűne, azaz ha valaki a fejedelem személyére kezet emel, fegyverrel, avagy méreggel az élete ellen tör, vagy betör azok közé a falak közé (vagy abba a házba), ahol a fejedelem tartózkodik. Második eset, ha valaki nyilvánosan az alkotmány, a király és korona közhatalma ellen támad és ellene szegül.³

Az 1723. évi 9., a hűtlenségi bűnt magukban foglaló esetekről szóló – immár a Habsburg jogrendezés jegyében fogant – törvénycikk rendelt kívánt tenni a széttagolt és kusza magatartáscsoport tekintetében. A nyíltan a szent korona, a királyi felség és az ország közállománya ellen támadókat, illetve ellenszegülőket, valamint az ország belső állományának feldúlására vagy megzavarására „akármiféle embereket” felfogadó és behívó személyeket büntette,⁴ fejük és ingó s ingatlan javaik elvesztésével.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a korabeli hatályos törvények áttekintése által felsorolható elkövetési magatartások többségükben világosan és egyszerűen fogalmaznak: konkrét, erőszakos, tetteges támadástól, összeesküvéstől védik az uralkodó személyét és az állami berendezkedést. Az alkotmány vagy a korona közhatalma elleni fellépés megnevezésén túl azonban alig foglalkoznak azzal, hogy az államélet ezen elvontabb kategóriáinak védelme során, a nyilvánvalóan sokkal bonyolultabb és összetettebb elkövetési magatartásokat leírják, magyarázzák. Ez a végzetes következménnyel járt, hogy a politikailag elfogult, a bécsi udvarból központilag irányított, a magyar jogban járatlan, vagy azt figyelmen kívül hagyó bírásokra, ad hoc bírói fórumokra maradt a rendelkezések értelmezése, ítéletek általi szokásjogának megteremtése.

A felségárulási-hütlenségi ügyekben eljáró illetékes bírói fórumok és az ítélkezési szemlélet tekintetében támpontot nyújt a felségsértés esetéről rendelkező 1715. évi 7. törvénycikk, amely kimondja: a felségsértés ügy elbírálása és vizsgálata egyedül a királyi felségre tartozik. Az uralkodó dönthet arról, hogy a büntettet együttesen magyar tanácsosai-bírálja el, vagy pedig az elbírálásban személyesen részt nem véve, magyar bírakat rendel ki, akik a magyar törvények alapján, Magyarországon fognak eljárni. A törvény szövegéből kiolvasható a magyar rendek azon törekvése és követelése, hogy az eljárás a magyar jog és a magyar bírák részvételével, lehetőleg az ország területén folyjon le.⁵

1723-ban a bírósági reform keretében felállították a királyi ítélőtáblákat, valamint ezek fellebbviteli fórumát, a hétszemélyes táblát,⁶ és ide utalták az olyan peres ügyeket, amelyek a királyi fiscust felperesi vagy alperesi minőségben érintik.⁷ A vagyonekhozás, mint a felségsértési perek „mellékbüntetése” felperesi minőségben a királyi kincstár, a fiscus bevonását, illetve a királyi jogügyek igazgatójának elsőszámú vádlói szerepben való megjelenését eredményezte a perekben.⁸

Az eljáró bíróságokról rendelkező 1715-ös és 1723-as törvényeket az 1790–1791. évi országgyűlés pontosította: a felségsértés és a hűtlenség bűne – kéri a karok és a rendek, az ezzel ellentétes gyakorlatra utalva – az ország rendes bíróságaitól ne vonassék el, hanem a királyi tábla által, a törvényes föllebbezés érintetlen hagyásával ítéltessék, nem érintve ezzel a kéréssel az uralkodó kegyelmezési jogkörét.⁹

A büntetőeljárási szabályok közül egyet, az őrizetbe vételhez, illetve az idézésre vonatkozó szabályt szeretnék kiemelni. A nemesség egyik legfontosabb kiváltsága között sorolja fel a Hármaskönyv – a már az Aranybullában is megjelenő – jogot ahhoz, hogy őket előzetes idézés vagy perbe hívás és törvényes elmarasztalás nélkül, senkinek unszolására, panaszára vagy kérésére személyükben senki sehol le nem tartóztathatja, vagyis törvényes eljárás és teljes joghatályú ítélet meghozatala előtt le nem tartóztathatóak, őrizetbe nem vehetőek (a tettenérés kivételes eseteit kivéve).¹⁰ 1715-ben a karok és rendek a köznyugalom biztosabb fenntartása, a jó és csendes honpolgárok megvédése végett elren-

delték, hogy a felségsértés vagy felségárulás bármely nemének elkövetése, illetve annak gyanúja esetén az idézés formaságaiból felmerülő veszélyes következmények elkerülése végett, a jövőben előzetes idézés ne legyen szükséges.¹¹ A magyar rendek a felségsértés vádja alapján induló eljárások esetén tehát lemondtak erről az őket megillető, fontos – a kiemelkedő jelentőségű politikai ügyek gyakorlatában azonban legtöbbször figyelembe sem vett – eljárási kedvezményről és garanciáról. Jogszabályban, az országgyűlésben lemondtak jogukról, a hétköznapi, sőt a bíróságok előtt megjelenő érvrendszerben azonban továbbra is használták, sőt az érintett nemes vádlottak követelték ezen joguk tiszteletben tartását.¹²

A Batthyány perében, valamint ítéletlevelében megnevezett és hivatkozott jogszabályok áttekintése

A Pragmatica Sanctio

A büntető tényállást meghatározó szabályok közül ki kell emelnünk a Magyar Királyság és a Habsburg-Lotharingiai Ház uralma alatt álló országrészek közötti államjogi kapcsolatot megalapozó, 1723-ban elfogadott Pragmatica Sanctio törvénycikkelyeit. A Mária Terézia magyar trónra kerülését lehetővé tevő gyakorlati rendelkezéseken túlmenően, érdemes figyelmünket a terjengősen megfogalmazott barokkos körmondatok mögött megbúvó, a részletszabályokkal ugyan nem sokat bíbelődő, mégis kardinális közjogi alapelveket rögzítő, a Magyar Királyság országai és az örökös tartományok kapcsolatát egészen 1920-ig végigkísérő kompromisszumra, illetve annak különféle értelmezéseire fordítanunk. Az 1723. évi törvénycikkek egyfelől a legszentségesebb felség többi örökös országaival és tartományaival a kölcsönös, az osztrák háznak kegyes, igazságos, erős, boldog, legjóságosabb kormánya alatt örökké tartó egyetértésről és feloszthatatlan egységről, a felséges háznak az ország-lakók szavazatával kikiáltott és hűségesen felajánlott örökösödéséről, a külső erőszak ellenében fennálló egyességéről beszél-

nek. Másfelől a Magyar Királyság hitlevelében foglalt, valamint bármely más régi jogainak, szabadságainak, kiváltságainak, régi szokásainak megtartását ígérik, a szuverenitást megjelenítő hatalom átruházásért cserébe.¹³

A Pragmatica Sanctiót és az annak alapján fennálló állami egységet 1849-ig számtalanszor értelmezték és vitatták. A magyar rendek és politikai erők elismerve az országrészek elválaszthatatlan és feloszthatatlan birtoklását, természetesen mindig siettek rögzíteni és hangsúlyozni Magyarország belkormányzati szabadságát és függetlenségét, valamint hogy saját állami léttel és alkotmánnyal bíró, tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó országról van szó.¹⁴ Az 1848 áprilisában elfogadott törvények, amelyek bár a Pragmatica Sanctióból indultak ki, mégis gyökeresen átrendezték az uralkodó és a Magyar Királyság kapcsolatát, az ország törvényes önállása és függetlensége,¹⁵ az uralkodó közösségében megmaradó perszonálunió, illetve a kétoldalú szerződésből Ausztriára is háruló kötelezettségek irányába billentették a súlyt.¹⁶ Batthyány Lajos az osztrák kormányzattal szembeni, miniszterelnökként tett megnyilvánulásaiban Magyarországot a monarchia részeként, de semmiképpen sem alárendeltjeként definiálta.¹⁷ A magyar önállósági törekvésekkel szemben kezdettől fogva fellépő osztrák kormányzat az intézményrendszer és hatáskörök 1848. évi törvények alapján történő elkülönítésénél, a részletszabályok megállapításánál, minden erővel a főbb hatáskörök megtartásáért és a közösnek tartott (főleg katonai, pénzügyi és kereskedelmi)¹⁸ ügyekbe való mind nagyobb mértékű beleszólásért küzdött a magyar álláspont ellenében. Ezek szellemében intézkedik, illetve a magyar kötelezettségeket hangsúlyozza, például az államadóságok átvállalása és az észak-itáliai magyar katonai segítségnyújtás ügyében.

Az együttműködés és a tárgyalások megszakadásával 1848 decemberére osztrák olvasatban a Pragmatica Sanctio elsődlegesen újra a kizárólagos, felbonthatatlan állami szövetséget jelenti a Magyar Királyság Koronájával, továbbá I. Ferenc József trónra lépésének jogalapját a Magyar Királyságban és az Erdélyi Nagyhercegségben.¹⁹

Az 1848-as alkotmányos közjogi átalakulást megalapozó jogszabályok közül ki kell emelnünk a független magyar felelős kormányzat megalakításáról szóló 3. törvénycikket, amelyet hatásköri és a miniszteri felelősségre, illetve felelősségre vonásra vonatkozó szabályai tesznek számunkra különösen fontossá. A Batthyány ítéletlevelében szereplő vádak közül pedig a törvény rendelkezéseit érintő, a legfőbb jóváhagyás nélküli bankjegykibocsátás és az újoncozás kérdéskörét szükséges a törvénycikk szövegével összevetnünk.

Az 1848. évi 3. törvény paragrafusai csak közvetetten adnak eligazítást a két kérdéskör intézését illetően. A 6. § úgy rendelkezik, hogy mindazon tárgyakban, melyek az áprilisi törvény életbelépéséig a kancelláriának, a helytartótanácsnak és a kincstárnak a hatáskörébe tartoztak, így általában minden polgári, egyházi, kincstári, katonai, és minden honvédelmi tárgyakban őfelsége a végrehajtó hatalmat ezentúl kizárólag csak a magyar minisztérium által fogja gyakorolni. A 9. § a felsorolt tárgyakat azonban már úgy említi, mint amelyek végelhatározás végett az uralkodóhoz szoktak felterjesztetni, vagyis amelyekben (különösen a „kincstári, katonai, és általában minden honvédelmi tárgyakban”) a végső szót a király mondja ki.²⁰

Másfelől az ítéletben szereplő témaköröket a magyar törvények és szokásjog hagyományosan az országgyűlési tárgyak körébe utalta, vagyis amelyekben a magyar országgyűlés volt hivatott dönteni és szavazni, és amely döntéseket végül a király joga volt szentesíteni.²¹

Le kell szögeznünk, hogy Batthyány az újoncozásról és a bankjegykibocsátásról – bár mindent megtett a királyi szentesítés megszerzéséért, illetve a bécsi kormánykörök tájékoztatásáért – formális, felsőbb engedély nélkül döntött.

A népképviselői országgyűlés augusztus végén fogadta el a katonailítási törvényjavaslatot, de az uralkodó ezt nem szentesítette. Ennek ellenére az országgyűlés határozatot hozott a törvény életbeléptetéséről, a miniszterelnök pedig a határozat alapján elrendelte a honvédtoborzást,

majd a sorozást,²² valamint tudomásul vette az 5 forintos bankjegyeknek Kossuth által elrendelt kibocsátását is.²³

A két az önvédelem érdekében fogant intézkedéssel – amely mint a két legjelentősebb vádpont szerepelt a perben – kapcsolatban feltétlenül fel kell tennünk a kérdést: mennyiben tekinthető ezen két kormányfői döntés 1848 szeptemberi állapotában a Pragmatica Sanctión alapuló állami egység felbontására irányuló cselekedetnek, mennyiben igazolható a felségsértő szándék, vagyis mennyiben meríti ki a felségárulás tényállását az állami alkotmány-berendezkedés erőszakos megváltoztatását az, amit Batthyány tett?

A miniszterelnök jogi és ténybeli védekezését lesöprő, érveit üres kifogásként, a cselekményeket és eredményeket pedig egyoldalúan értékelő, könyörtelen osztrák udvari és katonabírói logika ok-okozati láncolatot alkotott az 1848 szeptemberi Jellačić elleni, a horvát (még a büntetési javaslat szerint is elismerten felhatalmazás nélküli)²⁴ invázió elleni intézkedések és a későbbi fegyveres ellenállás között. Kész tényként kezelve, hogy a szeptemberi határozatok teremtették meg a feltételeit (és tették lehetővé) a Pragmatica Sanctión alapuló kötelezettségek felmondásának, az állami egység felbontásának, az ellenállásnak, végső soron pedig a Habsburg-Lotharingiai Ház trónfosztásának.

Kérdés, hogy valójában mennyiben sorolhatóak önállóan és folyamatukban a legsúlyosabb, a „bűnös forradalom céljait szolgáló”²⁵ trónfosztó bűncselekmény előkészületi, illetve azt megvalósító cselekményei közé Batthyáynak nyilvánvalóan a védelmi kényszerűségből, belső politikai nyomásra, a kialakulatlan, szabályozási hézagok és ellentmondások tarkította államjogi kapcsolat- és szabályrendszer zátonyai között tett intézkedései és mulasztásai.

A magyar kormány és a bécsi minisztertanács kapcsolatában volt még egy további, az 1848. évi 3. törvény által kielégítően nem rendezett témakör, a külügyek kérdése, amely a gróf perében a külső hatalmakkal való jóváhagyás nélküli kapcsolatteremtésként vált súlyos vádponttá. A magyar kormány megalakulásától kezdve igényt tartott a külügyek önálló vitelére (holott a törvény a külügyi feladatokat nem nevesítette, és ilyen, a témakört magába foglaló minisztérium sem jött létre stb.), és

a lehető legnagyobb mértékben bele kívánt szólni a Magyarországot érintő külpolitikába,²⁶ amelynek legfontosabb lépéseként követek megbízatása felől határozott. Amikor a Batthyány-kormány – István nádor megbízólevelével és a bécsi körök tudtával – 1848 májusában kormánymeghatalmazottakat küldött az akkor összeülő frankfurti német nemzetgyűléshez, tudatosan számolt azzal a lehetőséggel és rendkívüli eséllyel, hogy a frankfurti parlament égisze alatt megalakuló egységes Német Állam jelentős területeket (akár Ausztria vagy Csehország) elvon, vagy leszakít a Habsburg-birodalomból,²⁷ ellehetetlenítve az olasz tartományok függetlenedésével eltűnni látszó Habsburgokat. Tudatosan számolt azzal, hogy a megmaradó országrészek új és természetes központja Buda lehet és a magyar etnikum.²⁸

Ez az álláspont a külpolitikai tárgyalások során óvatosan vagy nyíltan is kifejezésre jutott, juthatott, ráadásul a követek – ahogy ez a vádiratban szerepel – más országokkal is kapcsolatot kerestek. Sőt, 1848 augusztusában a magyar diplomatáknak sikerül azt is elérniük, hogy a frankfurti gyűlés foglalkozik a magyar–horvát viszállyal, és éljenezve támogatja a magyarok tanácssal és tettel történő megsegítését, illetve nemzetközi jogi bizottságot jelölt ki a javaslatok előkészítésére. A frankfurti osztrák követet sokkolja a gyűlés elvi támogató nyilatkozata.²⁹

Újra csak meg kell kérdeznünk, vajon a tényeknek ezen láncolata, az amúgy elvi engedéllyel megkezdett, de a birodalom egészének szempontjából mégiscsak kérdéses külpolitikai cselekménysorozat, vajon milyen értelmezésre és fogadtatásra találhatott az osztrák fél és hatóságok tagjai részéről?

A törvény a magyar történelemben először megteremtette a miniszteri felelősség intézményét, amikor kimondta: a kormány mindegyik tagja mindennemű hivatalos eljárásáért felelős, mindegyik miniszter azon rendeletért, melyet aláír, felelősséggel tartozik.³⁰ A miniszterek felelőssége – többek között – kiterjed mindazon hivatali aktusokra, amelyek az ország függetlenségét, az alkotmány biztosítékait, a fennálló törvényeket sértik.³¹

A törvény részletesen leírja, hogyan kell (kellett volna) a minisztereket az alsótábla szavazatainak általános többségével vád alá helyezni,

miként fog felettük a felsőtábla által, a saját tagjai közül titkos szavazással választandó bíróság, nyilvános eljárás mellett, arányos ítéletet mondani.³²

A törvény tehát speciális felelősségre vonási szabályokat és rendkívüli bírói fórumot állított (volna) fel a miniszterekre nézve, a miniszterek által hivatalos minőségükben elkövetett cselekmények esetében. Ezekből semmi sem teljesült a gyakorlatban, a katonai bíróság értelmezésében a hivatali tevékenység több eleme egyszerűen beépült a felségértést megalapozó cselekmények közé.

Jól mutatja az osztrák hatalom kétarcúságát a magyar törvényekkel kapcsolatban, hogy az Osztrák Minisztertanács, majd a Hadügyminisztérium 1849. júniusi – István főherceg meghallgatásának elutasításáról szóló – határozatában kifejezetten utal az „1847–48-i országgyűlés III. törvénycikkére”,³³ ebben a magyar minisztérium és miniszterek törvényben rögzített felelősségére, amikor a nádor befolyására, „állítólagos utasításaira” való mindenféle hivatkozást elutasít, így a főherceg tanúként való meghallgatását is. Arról sem ekkor, sem a későbbiekben nem esik szó, hogy ez a törvény speciális (Batthyány és Deák által is hivatkozott) felelősségre vonási szabályokat tartalmaz, végezetül pedig a katonai törvények kizárólagos alkalmazása ezt a hivatkozást is véglegesen lesöpörte.

„Az 5. hadicikk”³⁴ – Az Osztrák Katonai Hadiartikulusok 5. cikkelye

Batthyány Lajos ítéletlevelében a haditörvényszék két büntetőjogszabályra, azok pontos paragrafusaira, valamint az 1848. október 3-ai császári manifesztumra hivatkozik, mint a bűncselekményt meghatározó törvényi tényállásokra.

Aki a felségárulás (Hochverrath) vétkében bűnösnek bizonyul, az mind háborús, mind pedig békeidőben kötélt általi halállal büntetendő – rendelkezik az Osztrák Katonai Hadiartikulusok 5. cikkelye 1808-ból és így folytatja: A bűncselekményt elköveti, aki az uralkodó (Monarch) személyes biztonságát sérti, vagy az állami alkotmány-berendezkedés

erőszakos megváltoztatását eredményező, az országon kívülről megindított külső veszélyt bevonó vagy nagyobbító vállalkozásba kezd.³⁵

(Itt kell megjegyeznünk, hogy a törvénycikk szövege gyakorlatilag majdnem egyezik az 1803-as Osztrák Büntető Törvénykönyv felségárulási bűncselekményének (52. §) a polgári személyekre alkalmazandó tényállásának szövegével és büntetésével.³⁶)

Az osztrák katonai eljárás általános szabályai alapján a halálbüntetést kötél által (régbben, 1813-ig pallossal), illetve lőpor és golyó által hajtották végre.³⁷

Különbségtételként súlyosabb esetekben az akasztás, enyhébbekben pedig a golyó általi halál volt kiszabandó. A korabeli megítélésben két végrehajtási nem között jelentős különbség volt, hiszen a kötél általi halállal büntetendő ítélet automatikusan együtt járt a becsületvesztés-becsütelenség (Ehrlosigkeit) törvényi következményeivel³⁸ is. Az értékelés különbségére jól rávilágít Kempen altábornagy 1849. október 11-i Haynauhoz intézett kétségbeesett igazoló jelentése, a halálos ítélet nemének megváltoztatásáról.³⁹

Ezzel együtt le kell szögezünk, hogy a büntető és kegyelmezési jogkörrel felruházott parancsnokok joga sértetlenül fennáll – ahogy azt az osztrák katonai eljárással foglalkozó kézikönyv is írja –, hogy a súlyosabbat az enyhébbel kegyelemből helyettesítse, szubsztituálja, ha időbeli és egyéb körülmények ezt indokolják. Kempennek tehát jogában állt a végrehajtásról rendelkezni, az akasztásos büntetést golyó általra változtatni.⁴⁰

A Mária Terézia-féle büntető törvényszéki perrendtartás

A Mária Terézia-féle büntető törvényszéki perrendtartás (Theresiansche peinliche Gerichts Ordnung) 61. cikkely 1. paragrafusa szerint a cselekményt szándékosan, vagyis gonosz szándékkal kell elkövetni.⁴¹

A bűncselekmény kísérlete is kötél általi halállal büntetendő,⁴² amennyiben a bűnös szándékkal cselekvő személy tette már tetteiben, a külvilág számára is észlelhetően megnyilvánul.⁴³

A katonai bíróságok illetékességét és az eljárást meghatározó fontosabb alaki büntetőjogi szabályok

Batthyány Lajos perében az egyik legérdekesebb szereplő Ludwig Leuzendorf lovag százados, vizsgálóbíró személye, aki az inkvizitórius per egyszemélyes nyomozói, vádlói és védői szerepkört gyakorló pontos bírójaként nagyon hamar szembetalálja magát a törvénykezési illetékes és az időbeli hatály kérdéseivel. Javasolja a Bécsi Katonai Fellegbíteli Törvényszéknek, hogy „Batthyány Lajos gróf egész miniszter működése semmilyen további törvényszéki vizsgálat alá ne essen, hanem csak magánemberként folytatott tevékenysége, ennél fogva kizárólag a miniszteri felmentése utáni tények képezik a büntetőeljárás tárgyát, mivel a Magyar Királyságot csak az 1848. október 3-i legfelsőbb manifesztum helyezte katonai törvények alá, ennél fogva mindazon tényeket illetően, melyek ezen időszakhoz kapcsolódnak, hiányzik a törvényes cím a katonai bíróságra;” – állapítja meg Leuzendorf, majd így folytatja – „s még ha az efféle illetékesség visszamenőleg megengedhetőnek is látszana, az ítéletet a magyar törvények szerint, a katonai bírótól idegen törvények alapján kellene meghozni, minthogy ezek voltak akkor jogszerűen érvényben.”⁴⁴

Ráadásul – derül ki a beadvány további részéből – az október 3-a előtti eseményekre vonatkozó vádpontokat Leuzendorf maga is rendkívül ingatagnak gondolja, az addigi vizsgálat által felderített – szerinte is csekély számban és nehezen beszerzett bizonyítékok – tények tekintetében. Ezt egyenként ki is fejti beadványában, miközben Batthyány október 3-a utáni, tehát a miniszterelnökségről történt október 2-ai lemondása utáni időszak bűnös tevékenységét amúgy is jobban bizonyítottak látja: „az öt vádpont közül már mindegyik magában foglalja a felségárulás bűnének jegyeit”.

Amikor Leuzendorf a hatály kérdésében a reá nehezedő felsőbb nyomás ellenére körültekintő módon kívánt eljárni, hiszen követte a Mária Terézia-féle Büntető Törvényszéki Perrendtartás 1. és 2. cikkelyében lefektetett elveket, amelyek ekkor már – összhangban a nincsen bűncselekmény törvény nélkül, nullum crimen sine lege elvével – kimond-

ták, hogy a bűncselekmények törvényellenes cselekedetek. Valamint, hogy a katonai bíróságok előtt csak az a bűncselekmény tárgyalható és ítélhető el, amely a Mária Terézia-féle Büntető Törvényszéki Perrendtartásban, a Hadicikkelyekben vagy pedig egyéb, a hadsereggel kapcsolatban kibocsátott jogszabályban bűncselekménnyé lett nyilvánítva.⁴⁵

Az időbeliség kérdése nem csak az eljáró bíróság, illetve eljárási szabályok, hanem a várhatóan súlyosabb szankcióval fenyegető katonai anyagi és eljárási büntetőjogszabályok alkalmazása szempontjából volt döntő. Hiszen az osztrák eljárási törvényekben ekkor már egyértelműen fellelhető a nulla poena sine lege, nincs büntetés törvény nélkül elve is. Sőt a büntetés kiszabásánál – az amúgy is fegyelmezettebb hivatali rendben egyértelműen felsőbb utasításra tevékenykedő – katonai bírónak pontosan ragaszkodnia kellett a törvény betűjéhez, sem súlyosabb, sem pedig enyhébb büntetés kiszabására nem volt jogosult, illetve a büntetés nemét sem változtathatta meg. A törvényinél súlyosabb büntetés kiszabására, csak a bűncselekmény különlegesen veszélyes volta miatt és az elkövető különös elvetemültsége esetén is, csak a felsőbb hatóság jóváhagyásával volt mód.⁴⁶

A Bécsből 1849. június 22-én Tursky altábornagy aláírásával érkező válaszirat határozott és egyértelműen parancsoló hangneme azonban jól mutatja a Fellebbviteli Törvényszék eltökéltségét. A végzés az időbeli hatállyal kapcsolatban egyáltalában nem tartja aggályosnak a miniszterelnöki tettek egységes (tehát október 3-a előtti és utáni), katonai szabályok szerinti vizsgálatát (sőt azokat elválaszthatatlannak ítéli), amely praktikus okokkal ugyan magyarázható, de a modern – a tárgyalt korszakban már alapelveként elfogadott – jogelvekkel nem összeegyeztethető.

„Jóllehet Batthyány grófnak azokra a tetteire, amelyekre felelősségre vonható, akkor került sor, midőn még a magyar büntetőtörvények alapján volt felelős, ő azonban tovább folytatta azokat, és csak akkor vetett véget nekik, midőn az ostromállapot magyarországi elrendelésével haditörvények alá került.

Batthyány grófot tehát nem lehet egy és ugyanazon büntetőeljárással katonai, aztán újból polgári bíróság elé állítva kétszer vizsgálat alá vetni és elítélni.

Valamennyi A-tól L-ig bezáróan felhozott tény több-kevesebb összefüggést mutat, formális átmenetet képezve egyikből a másikba; egyetlen egészet alkotnak, melyet nyilvánvalóan annak a bírónak kell kivizsgálni, aki akkor illetékes, amikor utoljára ismétlődött meg a büntetés, s ez jelen esetben a katonai bíró.”⁴⁷

A Votum informativum, vagyis Leuzendorf századosnak a hadbíró-ság előtt elhangzott 1849. augusztus 29-i összefoglalója és büntetési javaslat⁴⁸ hivatkozik rá és át is veszi a felsőbbbség érvrendszerét, beépíti azt a bíróság tagjait tájékoztató véleményébe: „Ügyét tehát először nem polgári, majd pedig katonai bíró – azaz két különböző törvényszék – vizsgálta, mivel e vizsgálatot csakis arra a bíróra kellett rábízni, aki akkor volt illetékes, amikor a büntetett legutoljára elköveté, s aki jelen esetben tehát a katonai bíró” – szól a katonai törvényszék illetékességét megalapozó indokolás.

Minden alkotmányos és büntetőtörvényi alapelv tiszteletben tartása mellett sem hallgathatjuk azt a gyakorlati kérdést, hogy vajon az 1848. október 3-ai, majd a december 2-ai pátenssel katonai igazgatás alá helyezett, és alkotmányos jogaitól s intézményrendszerétől, így bíróságaitól 1867-ig megfosztott országban, a gyakorlatban melyik bírói fórum és milyen jog szerint lett volna jogosult eljárni a per időpontjában.

A nem létező magyar országgyűlés az 1848. évi 3. törvény alapján, vagy a statárium következtében nem működő magyar bíróságok, a királyi tábla és a hétszemélyes tábla? Esetleg a területileg (és személyileg) sem illetékes osztrák polgári bíróságok, vagy a később a bécsi székhelyű igazságügy-miniszter felügyelete alatt működő ítélőszék és főtörvényszéknek feladata lett volna-e az eljárás lefolytatása? (Szögezzük le azt is, hogy ez utóbbiak természetesen az osztrák polgári büntetőszabályok értelmében, valószínűsíthetően összességükben enyhébb eljárási szabályok alkalmazásával, mégis azonos törvényi megfogalmazás és azonos szankciórendszer alapján jártak volna el.)

Valljuk be, a 19. században már különösnek hat az a – vizsgálóbíró oldaláról is felmerült és elvetett – lehetséges megoldás, hogy az osztrák katonai bíróság a magyar jogszabályokat alkalmazza eljárása során, és „a katonai bírótól idegen törvények alapján”⁴⁹ hozzon döntést.

A kérdésre használható választ adni több mint százötven év elmúltával, a törvényesség elefántcsonttoronyának magasából csak a hadiállapot, a kor és a korszellem teljes figyelmen kívül hagyásával lehetne. Magát a jogellenes állapotot az osztrák katonai támadás, a magyar jogrendet elsöprő császári pátensek idézték elő. Magyarország alkotmányos szuverenitása a hadiállapot megszüntetését követően sem állt helyre 1867-ig. Valószínűleg magyar szemszögből egy, a neoabszolutizmus rendszerében, így a „helyreállított polgári közigazgatási rendszer” időszakában (már nem katonai szabályok szerint) lefolytatott eljárás és bíróság jogi megalapozottságát sem ítélnénk kevésbé problémamentesnek...

A katonai büntetőeljárásra vonatkozó, Batthyány perében nagyobb fontossággal szereplő egyéb törvényi előírások

Az enyhítő körülmények

A katonai eljárás hatályos rendje alapján a (vizsgáló)bíró (Richter – Untersuchungsrichter) az, aki az inkvizitórius (Nachforschung) büntetőeljárásban egyszemélyben látja el a nyomozó és törvényszéki előadó, a vád képviselőjének és a vádlott védelmének sokszor tudathasadásos szerepkörét.

Három fő körülményt kell a bírónak megvizsgálnia, írják a szabálykönyvek: 1. követtek-e el bűncselekményt; 2. ki volt a tettes; 3. milyen körülmények között történt a bűnelkövetés?⁵⁰

A katonai és az egyéb büntetőtörvények magyarázatai részletesen felsorolják, mely körülményekre kell a nyomozás során figyelemmel lennie a bírónak. Az általános szempontokon túlmenve, a felségárulás során a bírónak a következő bizonyítékokra kell figyelmét a legmesszebbmenőkig összpontosítania, így különösen: lázító beszédek, bizalmas kapcsolatok ápolása az ellenséggel, szokatlan találkozók, különösen éjjel vagy kieső helyszíneken, titkos és gyanús kapcsolatok ápolása, az ellenség dicsőítése és a fejedelem gyalázása, a kellő időben megtett feljelentés elmulasztása, amely alkalmas lett volna a cselekmény meggátolására, valamint csapatok toborzása és népcsőület okozása.⁵¹

Olyan körülmények leírását láthattuk a fentiekben, amelyeket a tényállást meghatározó szabályok nem részleteznek, de az eljárási szabályok és útmutatók kiemelnek, mint a bűnösséget alátámasztó és a bíróság munkáját segítő tényezőket.

A kötelesség és a saját lelkiismerete kötelezi a bírót, hogy a büntetőeljárásban ne csak a súlyosbító, hanem az enyhítő körülményeket is felmondja ki a Mária Terézia-féle Büntető Törvényszéki Perrendtartás 12. cikkének 1. §-a,⁵² és ezt idézi maga Leuzendorf is augusztus 30-ával előterjesztett kegyelmi kérvényének bevezetőjében.⁵³ Mivel az ártatlanság védelme a bíró hivatalbóli kötelessége, ezért a vádlott nem folytathat védőért vagy képviselőért, és nem kérheti a rendelkezésre álló feljelentésben foglaltak megtekintését sem.⁵⁴ Ez a rendelkezés ad módot Deák Ferenc védőként való fellépésének elutasítására hatóságok részéről.

Az eljárás során a büntető-eljárásjogban kiemelten nevesített és felsorolt, a büntetést enyhítő körülményekkel nem vagy alig találkozunk (pl. zavart elmeállapot; tévedés vagy tudatlanság; önkéntes vallomástétel; fiatal vagy idős kor; testi fogyatékoság; előljáró parancsa stb.).⁵⁵ Egy a törvényekben és a kézikönyvben nevesített eset, a „hosszadalmas vizsgálati fogság” (langwieriger Unersuchungsarrest), kerül említésre a kegyelmi kérvényben, amely 1849. január 8-a óta tart, és amelynek „kínos benyomásokkal kísért átszállításai” fokozták a vádlott szenvedéseit.⁵⁶

Ha egyáltalában a vádlott javára írható körülményekkel találkozunk (hiszen a nyomozati iratokból inkább Leuzendorf kétségei és az okirati bizonyítékokat hiányoló és sokszor beszerezni képtelen vizsgáló képe bontakozik ki a szemünk előtt), akkor az egyes vádpontok esetében próbálja a vizsgálóbíró kiemelni a bűncselekmény tényállási elemeit enyhítő – próbára tevő eseményeket, tényeket, bizonyítékokat. Ezek: az okirati bizonyítékok az uralkodó legfelső személye iránti odaadásáról, ragaszkodása István főherceghez, akinek eltiltása a tanúskodástól (Leuzendorf megfogalmazása szerint) a tanút legfőbb védekezésétől fosztotta meg, lojális viselkedése szembefordulva a forradalmi tömeggel és párttal, Batthyány, aki Kossuthnak szintén áldozatul esett stb.

A vádlói szerepkört pedánsan ellátó vizsgálóbíró tollából – még a korabeli eljárási feladatkörök ismeretében is – különösen, sőt bizarrul hat az alábbi mondat: „Akkoriban nagyon gyakran került nehéz helyzetbe, mert Kossuth és pártja igen gyorsan cselekedett, és jó néhány esetben, amikor nem intézkedett, hazaárulással gyanúsították – ugyanakkor, ha tett valamit, azt felségárulásként róják fel neki” – fogalmaz ily megértően, ebben az ártatlan és általános többes szám harmadik személyben az, aki a vád legfőbb képviselője.

Visszatérve az eljárási törvényekben kiemelten nevesített és felsorolt enyhítő körülményekhez, leszögezhetjük, hogy ezekkel jogosan és okkal (hiszen többségükben nem voltak érdemben alkalmazhatóak) nem találkozunk.

Az eljárási szabályok azonban említést tesznek olyan további indokokról is, amelyek a kegyelmi eljárás során hozhatóak fel: pl. a tettes korábbi tisztességes életvitele, az áldozat megbocsátása, valamint a következő számunkra, illetőleg Batthyány esetében fontosabb és itt alkalmazható tények: az állam érdekében tett korábbi szolgálatok, a nemesi cím, illetőleg születés, az előkelő barátok.

Ezen utóbbiakból, vagy ezekhez hasonló, a kegyelmi kérvényt alátámasztó – a deliktumhoz szorosan nem kapcsolódó – megnevezett körülményeket a kérelemben nem találunk, talán azért, mert túlságosan magától értetődő lett volna említésük. Viszont hasonló indokokkal találkozunk, mint: a bécsi kormány láthatólag megmagyarázhatatlan intézkedései; a gróf politikai csillaga kihuny; hogy a haditörvényszék valamennyi bírása egyöntetűen és a legmelegebben folyamodott a kegyelemért (Haynau ezt a lépést infámiának, gyalázatnak, becstelenségnek bélyegezte),⁵⁷ hosszú és embert próbáló vizsgálati fogsága.

Szólnunk kell még egy nem teljesen egyértelmű, azonban a felség-sértés deliktumának megtörténtét a vizsgálóbíró által nagyban megkérdőjelező mondatról, amely az 1849. július 1-jei proklamáció értelmében lázadásban való részvételként és nem a súlyosabb felségárulásként minősítené-értékelné a Batthyány miniszterelnökségről történő lemondását követő időszak alatti cselekedeteit.

A kegyelmi eljárás

Az osztrák katonai törvények az ítélkezés és a kegyelmezés jogát (Straf- und Begnadigungsrecht, jus gladii et aggratiandi) elsősorban és általánosan a felsőbb katonai előjárók, így az ezred-tulajdonosok, a vezénylő-tábornokok, parancsnokok stb. jogkörébe utalta.

Ezek a jogok több, a törvényekben felsorolt esetekben, így a felség-sértés esetében is csorbultak. Ilyenkor bár a kihallgatásokat és a hadi eljárást lefolytathatták, de az ítéletet nem erősíthették meg (jedoch das Urheil nicht zu bestätigen befugt sind), hanem azt a kihirdetés előtt az aktákkal együtt a felsőbbbírósnak, a Katonai Főtörvényszékhez kellett továbbítaniuk.⁵⁸

Batthyány perében első fokon az Olmützben összeült haditörvényszék járt el és hozott ítéletet augusztus 30-án.

Ezt a peres iratokkal és a kegyelmi kérvénnyel együtt – még az ítélet kihirdetés előtt, ahogy Kempen altábornagy fogalmaz: „sajnos” – továbbították Bécsbe a katonai Fellebbviteli Törvényszékhez.⁵⁹ A törvények szerint a fellebbviteli bíróság meghozott döntését – mivel felségárulásról volt szó – még tovább, feljebb kellett volna terjesztenie jóváhagyásra az udvarba. Másként történt: Haynau tábornagy levélben követelte a bécsi Hadügyminisztériumtól – hivatkozva az ítélkezés és a kegyelmezés főparancsnokot illető jogára – az iratokat és a döntés lehetőségét. Ennek a minisztérium helyt adott, és az iratokat 1849. szeptember 3-án Pestre továbbította, kinyilvánítva, hogy a „vizsgálat főtörvényszéki revíziója elintézését nyert”.

Haynau és a Hadügyminisztérium valójában az uralkodó, I. Ferenc József felhatalmazása alapján cselekedett, az ifjú császár ugyanis augusztus 29-én lényegében szabad kezet adott a megtorláshoz a tábornagynak, arra utasítva, hogy a végrehajtott halálos ítéletekről csupán utólag tegyen jelentést. Az osztrák minisztertanács ugyan két nappal később arról határozott, hogy „semmilyen halálos ítéletet nem lehet végrehajtani addig, amíg azt nem jelentették, s innen jóvá nem hagyták”, Ferenc József azonban – fenti utasítása értelmében – szeptember 22-én az alábbi lényeges változtatással hagyta jóvá az

augusztus 31-i minisztertanácsi határozatot: „valahányszor egy-egy halálos ítéletet végrehajtanak, azt esetről esetre be kell jelenteni”.⁶⁰

A vagyonelkobzás

Az olmützi katonai bíróság a Hadsereg Főparancsnokság 1849. július 1-jei proklamációjának 25. §-ára utalva: „a lázadás által okozott károk pótlásaként bárhol található ingó és ingatlan vagyonának elvesztése” mellékbüntetéssel sújtotta az elítélt Batthyányt.

A vagyon bizonyos elemeinek (ikervári birtok) lefoglalására már 1849 januárjában sor kerül. Welden altábornagy 1848. december 31-én utasítja alárendeltjét Bécsből a gróf ikervári uradalmának megszállására, valamint a fellelhető pénz és iratok kincstár számára történő elkobzására.⁶¹ Nem lefoglalásról vagy előzetes zár alá vételről szól az utasítás – még ha egy katonai parancsból idézünk is –, hanem elkobzásról. A valóságban azonban a konfiskálás ekkor még nem, csak jóval az ítélet kihirdetése után történik majd meg.

Az ítélet végrehajtása

Az osztrák katonai szabályzatok rendkívül pontos, részletes szabályokat tartalmaznak az ítélet kihirdetésével és végrehajtásával kapcsolatban. „A katonai törvényszék által kiszabott halálos ítéletet a 4. nap reggelén végre kell hajtani – beszámítva a kihirdetés napját is –, és ezen utóbbit úgy kell kiválasztani, hogy a 4. nap sem vásár- sem pedig tilalmas ünnepnapra ne essék.” Hadiállapot és rendkívüli körülmények idején az ítélkezés és a kegyelmezés jogával felruházott parancsnoknak jogában állt a háromnapos határidőt megrövidítenie; ilyenkor legalább három órának kellett eltelnie az ítélet kihirdetése és végrehajtása között.⁶²

Látható tehát, hogy Haynaunak és a hatóságoknak egyáltalában nem volt törvényi kötelezettségük arra, hogy a sebesült Batthyányt az októ-

ber 5-ei ítélethirdetés után már hatodikán végrehajtsák az ítéletet. A hatóság ezen intézkedését és görcsös ragaszkodását az október 6-i naphoz valószínűleg sokkal inkább a bosszú és a bécsi októberi felkelés évfordulójához köthető példastatuálás igazolta. 1849. október 6-án este 6 óra utolsóként, tizennegyediként.

Batthyány Lajos gróf halálos ítéletének végrehajtása, amennyiben ez a kortársi visszaemlékezésekből,⁶³ ábrázolásokból és tárgyi emlékekből rekonstruálható, a rendkívül részletesen megfogalmazott előírások szerint történt.

„Amennyiben a halálbüntetést löpor és ólom által hajtatik végre, úgy hat jó lövészből álló kivégzőosztagot kell kivezenyelni, akik fegyvereiket a kivonulás előtt egy tiszt jelenlétében egy golyóval töltik meg és megbizonyosodnak annak működőképességéről. [...] A kivezenyelt hat ember előrelép, az előszörre tüzelő három némán felkészül, és olyan csendben és olyan közel lépnek előre, amennyire csak az elítélt érintése nélkül lehetséges; az őrnagy oldalra áll, úgy hogy ezek őt láthassák, kardját magasba emeli, amire a középső a fejre, a másik kettő pedig a mellkasra céloz, amikor az őrnagy a kardjával csizmája felé suhint, elsütik fegyvereiket.”⁶⁴

A szemtanú Batthyány inasának visszaemlékezése szerint: „A három golyó egyik a fejét, másik a szívét, harmadik a mellét találta”.⁶⁵

Összegzés

A bírósági eljárás és a hazai, illetve osztrák normarendszer áttekintése után meg kell állapítanunk, hogy az eljárás alapját képező katonai szabályok alkalmazása és megfelelő értelmezése, a volt magyar miniszterelnök esetében több oldalról is megkérdőjelezhető. Súlyos hibaként, normasértésként kell megnevezni, hogy a katonai hatóság önkényesen eltekintett az időbeli hatály kérdéskörétől, és ezzel az osztrák jogrendszerben is rögzült, nincs bűncselekmény törvény nélkül elvét sértette. A győztes, a hódító jogán, a Pragmatica Sanctióra hivatkozó Habsburg-

ház által kihirdetett hadiállapotot proklamáló rendelkezéseket pedig semmiféleképpen nem fogadhatjuk el, mint a bíróság legitimitását megadó, a magyar alkotmányosságot pótló erőt.

A hatály és illetékesség körén túl, az anyagi bűnösség és tényállásszerűség felderítettsége és tényyszerűsége sem érvényesült csorbítatlanul. A tényanyag és a miniszterelnök cselekedeteinek kezelése, összefűzése sokszor önkényes. Ha a politikai indulatoktól és a későbbi következményektől lecsupaszítva vizsgáljuk azokat, felségsértő büntetőjogi tartalmuk számos esetben megkérdőjelezhető, viszont sokszor jelzi a hűtlenség bűnét kezdettől fogva megalapozottnak látó hatóságok viszonyát, az alkotmányosságba vetett hite alapján a maga útját konokul járó vádlotthoz.⁶⁶

Mindezek ellenére azt el kell ismernünk, hogy az osztrák katonai jogszabályok és eljárási normák messzemenő figyelembevételével és a fontosabb formai szabályok betartásával lefolytatott eljárás tárul a szemünk elé. A felsőbbség politikai nyomása és ráhatása alatt lefolytatott perről van szó, amelynek hibáit a megtorlásra és az elrettentésre törekvő, a tényállási elemeket és az anyagi jog összefüggéseit önkényesen kezelő és eszköznek tekintő bécsi udvari akaratban kell elsősorban keresnünk.

Jegyzetek

¹ Példaként szolgálhat a Martinovics Ignác vezette összeesküvés ügyében 1794-ben lefolytatott per anyaga, ahol a vádlevél kifejezetten idézi Szent István második törvénykönyvének 51. törvényét.

² Szent István király dekrétumainak második könyve 35. fejezet a királyok adományairól és a tulajdon javak bírásáról:

„Hajoltunk a tanács egyakaró kérelmére, hogy ki-ki ura legyen az ő tulajdonának, szinte úgy a király adományainak is, míg él; kivéve a püspökséghez vagy ispánsághoz tartozandókat.

1. § És az ő halála után fiai hasonló urasággal bírják örökségüket.

2. § És senki semmi vétek okáért kárvallást az ő javaiban ne szenvedjen, hanem ha a király életére tör, vagy ország-árulást követ el, vagy idegen földre szökik.

3. § Akkor a királyra szálljanak javai, őt magát pedig ítéljék meg, de ártatlan fiainak bántások ne legyenek.”
Szent István király dekrétumainak második könyve 51. fejezet a király és ország ellen való pártütésről:

„Ha valaki pártot üt a király vagy ország ellen, annak oltalmat ne adjon a templom.

1. § És ha valaki akármilyen módon a király élete vagy méltósága ellen esküszik össze, vagy megkísérti azt, avagy a kísértővel tudva egyetért, legyen átok rajta és fosszák meg a hívekkel való minden közösségtől.

2. § Vagy ha valakinek valami efféléiről tudomása legyen, és noha bizonyíthatóan tehetne róla, meg nem jelenti, ugyanazon büntetés szálljon rá.” In: Corpus Juris Hungarici. CD-ROM. Budapest, KJK Kerszöv, 1999.

³ Tripartitum 1514. I. rész 14. cím „A hűtlenség vétkének eseteiről”. In: Corpus Juris Hungarici. CD-ROM.

⁴ 1723. évi 9. törvénycikk „A hűtlenségi bünt magukban foglaló esetekről” 2–5. §. In: Corpus Juris Hungarici. CD-ROM.

⁵ 1715. évi 7. törvénycikk a felségsértés eseteiről. In: Corpus Juris Hungarici. CD-ROM.

⁶ 1723. évi 30. törvénycikk a kerületi táblák felállításáról, és az azoknál alkalmazandó személyekről. In: Corpus Juris Hungarici. CD-ROM.

⁷ 1723. évi 26. törvénycikk a királyi ítélőtáblához tartozó ügyekről, a törvénykezési perorvoslatokról és az idézés határidejéről. In: Corpus Juris Hungarici. CD-ROM.

⁸ Erre például szolgál Pauler Gyula tanulmánya (A bujdosók támadása 1672-ben. In: Századok 1869. január hó. Első füzet, Arcanum CD-ROM 2003.), valamint Kossuth Lajos és Wesselényi Miklós hűtlenségi pere, ahol előbbiben „a királyi jogügyek igazgatója és a szent korona ügyésze”, míg utóbbiban az „erdélyi királyi jogügyek igazgatója” látta el a vád képviseletét. (Pompéry Aurél: Kossuth Lajos hűtlenségi perének története, kapcsolatban Wesselényi Miklós báró és az ifjak felségárulási perének történetével. Budapest, Szent István Társulat, 1903.)

⁹ 1790/1791. évi 56. törvénycikk a pártütés és a hűtlenség bűnéről. In: Corpus Juris Hungarici. CD-ROM.

¹⁰ Tripartitum 1514. I. rész 9. cím „A nemeseknek négy fő és kiváltságos jogáról”. In: Corpus Juris Hungarici. CD-ROM.

¹¹ „De az árulás vagy felségsértés szörnyű bűnének egyetlenegy esetén kívül, a letartóztatás előtti idézést minden más, és így az ország saját jogánál fogva hűtlenséget maga után vonó esetekben is, mindenkor meg kell tartani, és azt semmi ürügy alatt el ne mulasszák.” (1715. évi 7. törvénycikk a felségsértés eseteiről, 1–2. §. In: Corpus Juris Hungarici. CD-ROM.)

- ¹² Pompéry Aurél i. m. 95. p. Batthyány Lajos kérvényében „óvadék és becsületű fejében” kéri szabadlábba helyezését, amelyet Trattner ezredes a katonai törvények alapján 1849. január 25-i levelével elutasít, arra hivatkozva, hogy olyan bűnnel vádolt gonosztevőt, amelynek elkövetése halálbüntetést von maga után, a bírósági eljárás során többé már nem lehetséges szabadlábba helyezni. Vö. Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre. Budapest, Európa Könyvkiadó – Batthyány Társaság, 1991. 52. p.
- ¹³ 1723. évi törvénycikkek: Előbeszéd, 1., 2. és 3. törvénycikkek. In: Corpus Juris Hungarici. CD-ROM.
- ¹⁴ 1790/1791. évi 10. törvénycikk Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről. In: Corpus Juris Hungarici. CD-ROM.
- ¹⁵ 1848. évi törvénycikkek: Előbeszéd. In: Corpus Juris Hungarici. CD-ROM.
- ¹⁶ Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986. (a továbbiakban: Urbán Aladár 1986.) 300–302. p.
- ¹⁷ Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre 194. p. (Wessenberg volt miniszterelnök és külügyminiszter válaszol a Batthyány elleni vizsgálat kapcsán feltett kérdésekre, 1849. június 12.)
- ¹⁸ Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre 195. p.
- ¹⁹ 1848. december 2-án Olmützben kelt császári pátens (Kaiserliches Patent vom 2. December 1848.): „dem Throne des österreichischen Gesammt-Monarchie, und somit auch der mit dieser unauflöslich verbundenen Krone des Königreiches Ungarn zu entsagen, und unser, gemäß der durch die pragmatische Sanction geregelten und die Landesgesetze bestimmten Thronfolge [...] auch jene des Königreiches Ungarn und des Großfürstenthumes Siebenbürgen angetreten.” In: Allgemeines Reichs-Gesetz-und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich. Wien, 1849. 3. p.
- ²⁰ 1848. évi 3. törvénycikk a független magyar felelős minisztérium alakításáról: „6. § Mindazon tárgyakban, melyek eddig a m. k. udvari kancelláriának, a k. helytartó tanácsnak, s a k. kincstárnak, ide értvén a bányászatot is, köréhez tartoztak, vagy azokhoz tartozniok kellett volna, s általában minden polgári, egyházi, kincstári, katonai, és általában minden honvédelmi tárgyakban Ő Felsége a végrehajtó hatalmat ezentúl kizárólag csak a magyar ministerium által fogja gyakorolni. [...] 9. § Azon tárgyak, melyek a 6-ik §-ban említett kormánytestületek által végelhatározás végett Ő Felségéhez szoktak felterjesztetni, kivéve a 7-ik és 8-dik szakaszokban kijelölteket, Ő Felségének az országbéli távollétében a ministerium által a nádor s királyi helytartó elhatározása alá terjesztendők.” In: Corpus Juris Hungarici. CD-ROM.
- ²¹ Mezey Barna: Magyar alkotmánytörténet. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 115. p.

- ²² Hermann Róbert: A szabadság hadserege. In: Rubicon 1995. 5. sz. (Rubicon-archívum 1990–2001. CD-ROM. Budapest, Arcanum adatbázis Kft., 2002.)
- ²³ Urbán Aladár: Számvetés 150 év távolából – Batthyány Lajos miniszterelnöksége. In: Rubicon 1999. 4. sz. (Rubicon-archívum 1990–2001. CD-ROM.) 1848. szeptember 16-án szólította fel Batthyány a képviselőházat: fontolják meg, „nem érkezett-e még el azon végperc, melyben a nemzet már azon legutolsó s legelszántabb önvédelemre szorul, melyben a törvényesség nem képes, de nem is köteles respektálni”.
- ²⁴ Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre 334. p. (Votum informativum: Leuzendorff századosnak a hadbíróság előtt elhangzott összefoglalása és büntetési javaslata, Olmütz, 1849. augusztus 29.)
- ²⁵ Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre 330. p. (Votum informativum.)
- ²⁶ Urbán Aladár 1986. 312. p.
- ²⁷ Urbán Aladár 1986. 316. p.
- ²⁸ Gergely András: Áruló vagy áldozat? István az utolsó magyar nádor rejtélye. Budapest, Helikon Kiadó, 1989. 82., 84. p.
- ²⁹ Gergely András i. m. 1989. 112. p.
- ³⁰ 1848. évi 3. törvénycikk a független magyar felelős minisztérium alakításáról, 4. és 18. §. In: Corpus Juris Hungarici. CD-ROM.
- ³¹ 1848. évi 3. törvénycikk a független magyar felelős minisztérium alakításáról, 32. § a). In: Corpus Juris Hungarici. CD-ROM.
- ³² 1848. évi 3. törvénycikk a független magyar felelős minisztérium alakításáról, 33–36. §. In: Corpus Juris Hungarici. CD-ROM.
- ³³ Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre 98. p.
- ³⁴ Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre 358. p. (Batthyány Lajos ítéletlevele, Olmütz, 1849. augusztus 30.)
- ³⁵ Handbuch der Strafgesetze für die k. k. österreichische Armee, nach Verbrechen und Vergehen geordnet Von Martin Damianitsch. (Hrsg. Wilhelm Braumüller k. k. Hofbuchhändler) Wien, 1849. 11. p.
- ³⁶ Das Strafgesetz über Verbrechen sammt den dazu gehörigen Verordnungen. (Hrsg. von I. E. Wafer) Wien, Carl Gerold Verlag, 1839. 76. p.
- ³⁷ Handbuch zu dem peinlichen Verfahren bey der k. k. Oesterreichischen Armee und in den Militär-Gränzen. (Von Ignaz Franz Seraph Bergmayr) Gamesinaschen Buchhandlung, 1812. 15. p.
- ³⁸ Handbuch zu dem peinlichen Verfahren 61. p.
- ³⁹ Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre 136. p. (Kempfen altábornagy Haynauhoz intézett igazoló jelentése, Pest, 1849. október 11.: „Sohasem merült fel bennem, hogy Batthyány Lajos ítéletének vagy annak végrehajtásának felenyhítésében a legcsekélyebb részt is vállaljak, s nem hiszem, hogy az utóbiban vétkecs volna, amikor nem vettem el azt a javaslatot, melyet Bat-

- thyány öngyilkossági kísérlete alkalmából egy orvosokból és hadbírókból összehívott bizottság tett f. hó 6-án délelőtt.”)
- ⁴⁰ Handbuch zu dem peinlichen Verfahren 16. p.
- ⁴¹ Handbuch der Strafgesetze für die k. k. österreichische Armee. (Hrsg. von Martin Damianitsch) 1849. 12. p.
- ⁴² Handbuch der Strafgesetze für die k. k. österreichische Armee 12. p. (61. cikkely 2. §.) Meg kell említeni, hogy a továbbiakban a 61. cikkely 3. §-át idézi az 1849-ben megjelent katonai kézikönyv is, amely súlyosabb és nagyobb veszélyességű esetekben, hadiállapot idején kötélt általi halállal is büntetendőnek ítéli azokat az eseteket, amikor az államfőt, illetve az állam vezetőit, minisztereit stb. szóban, képi ábrázolással vagy tettleg súlyosan zaklatják. Még akkor is, ha ezek a cselekmények nem irányulnak közvetlenül az államrend erőszakos megváltoztatására, mégis lealacsonyító voltak nál fogva alkalmasak a közrend és a közhatalom megzavarására.
- ⁴³ Csatkó Imre: Az 1852-ki Május 27-ki Austriai Birodalmi Büntető Törvény Magyarázata. Pest, Geibel Armin Bizománya, 1853. 129. p.
- ⁴⁴ Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre 101. p. (Leuzendorf százados jelentése a Bécsi Katonai Fellebbviteli Törvényszékhez a Batthyány elleni elővizsgálatok befejezéséről, Bécs, 1849. június 13.)
- ⁴⁵ Handbuch zu dem peinlichen Verfahren 1. p.
- ⁴⁶ Handbuch zu dem peinlichen Verfahren 10. p.
- ⁴⁷ Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre 108. p. (A Katonai Fellebbviteli Törvényszék végzése a Batthyány elleni vizsgálat mikénti folytatásáról, Bécs, 1849. június 22.)
- ⁴⁸ Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre 351–352. p. (Votum informativum: „... több legfelsőbb manifesztum és proklamáció, közelebbről a szeptember 22-i, az október 3-i, 16-i, 24-i, a november 7-i, valamint a december 2-i. Különösképp az október 3-i legfelsőbb pátens az, amelynek alapján e haditörvényszék Batthyány felett jogilag megalapozottan ítélezhet. S habár Magyarország csak ezen legfelsőbb manifesztummal helyezték ostromállapotba, s rendelték el a haditörvények alkalmazását, mindazonáltal már az ezt megelőző időszak Batthyányival kapcsolatos tényeit kivételesen e haditörvényszéki vizsgálat (64. sz. melléklet [lásd az előző jegyzetben hivatkozott végzést]) körébe utalták, mivel abban oly források és előzmények találhatók, melyek a későbbi tényekkel elválaszthatatlan láncolatot alkotnak, s mivel Batthyány számba vehető tetteinek, még ha régebbre is nyúlnak vissza, csak akkor lett vége, amikor az ostromállapot bevezetésével a haditörvények szerint jártak el vele szemben.” A december 2-ai császári pátens felségáruló ellenállásról és a katonai igazgatásról, illetve Windisch-Grätz teljhatalmáról beszél.)

- ⁴⁹ Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre 102. p.
- ⁵⁰ Handbuch zu dem peinlichen Verfahren 138. p.
- ⁵¹ Handbuch zu dem peinlichen Verfahren 163. p.
- ⁵² Handbuch zu dem peinlichen Verfahren 61. p.
- ⁵³ „... a vizsgálóbírónak – akinek különben kötelessége a vádlott védelme” – írja maga Leuzendorf. Vö. Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre 360. p. (A hadbíróság kegyelmi kérvénye Batthyány Lajos számára, Olmütz, 1849. augusztus 30.)
- ⁵⁴ Handbuch zu dem peinlichen Verfahren 224–225. p.
- ⁵⁵ Handbuch zu dem peinlichen Verfahren 62–66. p.
- ⁵⁶ Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre 362–363. p.
- ⁵⁷ Urbán Aladár: Batthyány Lajos felségárulási pöre. In: Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre 32. p.
- ⁵⁸ Handbuch zu dem peinlichen Verfahren 83. és 123. p.
- ⁵⁹ Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre 131. p. (Jelentés Haynaunak, hogy Batthyány pörének anyagát Bécsbe küldték, Pest, 1849. szeptember 4.)
- ⁶⁰ Hermann Róbert: Újabb adatok a Batthyány Lajos elleni felségárulási perhez. In: Batthyány Lajos emlékezete. Szombathely, [Vas Megyei Levéltár], 2000. 113–115. p.
- ⁶¹ Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre 45. p.
- ⁶² Handbuch zu dem peinlichen Verfahren 255. p.
- ⁶³ Mezősy László: Az Újépületben. In: Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848–49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978. 198. p.
- ⁶⁴ Handbuch zu dem peinlichen Verfahren 259. p.
- ⁶⁵ Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre 385. p. (Szemtanú beszámolója Batthyány Lajos kivégzéséről: Zichy János gróf feljegyzése Németh Jánosnak, Batthyány inasának elbeszélése alapján, Pest, 1849. október eleje.)
- ⁶⁶ Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre 109. p. (A Katonai Fellebbviteli Törvényszék a Hadügyminisztériumnak a Batthyány elleni vádak természetéről, Bécs, 1849. június 22.)